

BREZNIKOV JEZIKOSLOVNI NAZOR V NJEGOVI RAZPRAVI O BESEDNEM REDU

Z razpravo o besednem redu v govoru iz 1908. leta je A. Breznik začetnik tistega jezikoslovnega dogajanja na Slovenskem v prvi polovici dvajsetega stoletja, ki je skušalo slediti aktualnim evropskim jezikoslovnim tokovom in ki ga je kasneje B. Vodušek izrazil kot težnjo za »preureditev nazora o jeziku«. Z razčlenjevanjem proste stave v okviru besednega reda je Breznik posredno predstavil svoj jezikoslovni nazor, po katerem se jezikovni izraz osmišlja šele v funkcionalni zvezi s predmetnostjo, na katero se nanaša.

With his paper on word order (1908), Anton Breznik initiated the linguistic trend in the Slovene lands in the first half of the 20th century which followed the contemporary European linguistic currents and that later Božo Vodušek characterized as a tendency towards a "transformation of the view of language." With the analysis of free word order in the framework of word order, Breznik indirectly presented his linguistic view, according to which linguistic expression becomes meaningful only in the functional connection with the subject to which it refers.

I Kot sedemindvajsetletni graški študent slavistike je bil Anton Breznik¹ s svojo razpravo *Besedni red v govoru* iz 1908. leta² začetnik – če se izrazimo nekoliko pogovorno aktualistično – alternativne slovenske jezikoslovne scene prve polovice dvajsetega stoletja, ki so jo kasneje vzdrževali Božo Vodušek z razpravo iz leta 1932/33 *Za preureditev nazora o jeziku*,³ Aleksander Isačenko z monografijo *Narečje vasi Sele na Rožu* iz 1939. leta,⁴ Breznik vsaj še s svojo besedotvornoskladenjsko

¹O A. Brezniku je večkrat pisal tudi njegov učenec v šentviški gimnaziji Stane SUHADOLNIK, besedoslovec, predvsem pa organizator dela pri Slovarju slovenskega knjižnega jezika in v tem okviru tudi avtor idej za oblikovanje različnih (obslovarskih) kartotek, pomembnih za nadaljnje besedoslovno raziskovanje; temeljni Suhadolnikov prispevek o Brezniku nosi naslov *Breznikove raziskave morfoloških vprašanj knjižnega jezika iz druge polovice 19. stoletja*, 27 *SSJLK ZP* (1981), 143–163; v njem skuša poudariti Breznikovo stališče o nujnosti »normiranja jezik/ovnega/realizm/a, uravan/ega/z načelom dobrega avtorja« (146); ob desetletnici Breznikove smrti (1954) je napisal še spominski prispevek v *Primorskem dnevniku* (št. 10) *Slovničar*, ki ni učil slovnice, v *JiS* 13 (1968), 61–65, pa neke vrste oceno pod naslovom *Anton Breznik: Življenje besed.* – J. TOPORIŠIČ je izbral in uredil zbornik Breznikovih del pod naslovom *Jezikoslovne razprave* (Ljubljana: SM, 1982) in v njem objavil študijo *Delo Antona Breznika* (5–24), ob tridesetletnici Breznikove smrti pa spominski zapis *Beseda o Brezniku*, *JiS* 20/4 (1974/75), 99–103. V zvezi s Toporišičevim raziskovanjem obravnavanega Breznikovega dela, prim. še op. 10.

²*Dom in svet* 21 (1908), 222–230, 258–267. (Tudi posebni odtis, (II) + 64 str.); ponatis (delni – opuščeni nekoliko razvlečeni zgledi iz drugega dela razprave) v zb. Anton BREZNIK, *Jezikoslovne razprave* J. Toporišiča.

³*Krog* 1932–33, 66–76; razpravo sem razčlenila v prispevku *Strukturalistične prvine v slovenskem jezikoslovju prve polovice dvajsetega stoletja* (S poudarkom na Voduškovi razpravi iz leta 1932); oddano za tisk v zborniku *Obdobja* 14.

⁴Znanstveno društvo v Ljubljani, 149 str.; teoretično-metodološka zasnova monografije je predstavljena v razpravi, za zbornik *Obdobja* 14 – gl. op. 3.

razpravo iz 1944. leta o zloženkah,⁵ predvsem pa seveda s celotnim svojim jezikoslovnim delom od 1945. leta dalje doma tako rekoč neznan Radivoj Franciscus Mikuš.⁶

1.1 Vsem omenjenim jezikoslovcem je skupno dejstvo, da so s svojimi razpravami ločili slovenski jezikoslovni prostor na prevladujoči, recimo mu tradicionalistični del, in na tisti drugi, ki se je oblikoval tako rekoč hkrati z aktualnim evropskim, za Mikuša lahko rečemo tudi svetovnim jezikoslovjem. Razmerje med enim in drugim delom slovenskega jezikoslovja je bilo v bistvu izključujoče: večinski del se je vedel, kot da tega drugega jezikoslovja sploh ni – in za marsikoga ga res ni bilo – vsi predstavniki t. i. alternativnega jezikoslovja pa so že s svojo interpretacijo jezikovnih vprašanj pomenili brezkompromisno kritiko mnogih strokovnih zastranitev jezikoslovnega tradicionalizma.

Zdi se, da je do neke vrste strokovnega konsenza, v veliki meri pa pravzaprav do tihega umika prevladujočega, tradicionalističnega jezikoslovja s prvimi pozitivizma, pa tudi kvazipozitivizma v slovenskem prostoru prišlo ob dokončnem oblikovanju zasnove Slovarja slovenskega knjižnega jezika v začetku 60. let in seveda potem v izpeljavi te zasnove, ko so se ob velikem nacionalnem projektu znašli skupaj in se ustvarjalno sporazumevali jezikoslovci različnih generacij, predvsem pa različnih jezikoslovnih smeri. Problem zahteva posebno razčlenitev.

Postavlja se vprašanje, ali imajo Breznik, Vodušek, Isačenko in Mikuš oz. njihova dela v svoji kritiki slovenskega prevladujočega, zlasti slovničarskega jezikoslovja kakšno skupno izhodišče.

Prizadevanje omenjenih avtorjev je najbolje izraženo v naslovu Voduškove razprave, saj gre pri vseh v bistvu za težnjo po »preureditvi nazora o jeziku« v smislu presejanja v mnogočem že izrojenih prvin jezikoslovnega pozitivizma. Ker so nekatere temeljne prvine njihovega razumevanja vloge in delovanja jezika izpričane že v Breznikovi razpravi 1908. leta, jih je smiselno tu vsaj v povzetku predstaviti.

1.1.1 Voduškova razprava iz leta 1932/33 je nastala v času, ko sta se ženevski in praški strukturalizem kot izoblikovani jezikoslovni smeri Evropi komaj predstavila. Kakor je znano, je leta 1929 Praški lingvistični krožek s svojimi tezami nastopil na prvem mednarodnem jezikoslovnem kongresu, z začetkom izhajanja časopisa *Language* leta 1925 pa se je nekako dokončno izoblikovala tudi ženevska strukturalistična šola. Zlasti ti dve smeri sta vplivali na Voduškovo razumevanje jezika in na njegov poskus definirati ga s strukturalnega, ontološkega pa tudi sociološkega vidika. Jezik pomeni Vodušku razpoznavno človeško lastnost, zavest o sebi in drugem. Je plod človeške kulture in ne morda »skladišče izrazov za že izdelane pojme«. Hkrati

⁵Gl. *Zloženke v slovenščini* (Ljubljana: AZU, 1944), 55–76; natančnejša razčlenitev razprave v delu A. VIDOVIČ-MUHA, *Slovensko skladiščno besedotvorje ob primerih zložen* (Ljubljana: Partizanska knjiga; Znanstveni inštitut FF, 1988), 33–55, posebej 40–43.

⁶Prim. A. VIDOVIČ-MUHA, Takšni in drugačni spomini na strukturalističnega jezikoslovca, *Delo KL*, 6. 5. 1993, 13; gl. tudi razpravo za zbornik *Obdobja 14 iz opombe 3. J. TOPORIŠIČ v uvodu svoje razprave Strukturalizem in der Slovenistik* (Am Blispiel der Wortartentheorie), *Linguistica* 22 (1982), 211–237, uvršča med strukturaliste na Slovenskem tudi A. Isačenko in R. F. Mikuša (211–212).

pa mu je jezik temeljni družbeni pojav, ki določa narod – po W. von Humboldt – kot krajevno določeno in omejeno družbeno enoto.

Predvsem iz družbene vloge jezika v povezavi z odvisnostjo jezikovnega izraza od namena sporočila – gre za njegovo razumevanje funkcijske členjenosti jezika – izhaja tudi temeljna Vodušкова kritika stališč naših slovničarjev in jezikoslovcev zlasti druge polovice 19. stol., ki so jezik pojmovali kot »čisto racionalno tvorbo«, odtujeno od kulturnih, zgodovinskih in sploh družbenih okoliščin; posledica tega je bilo – po Vodušku – razglašanje za splošno veljavno tisto, kar je bilo rezultat posebnih družbenih okoliščin; tako je kmečka govorica lahko postala merilo jezikovne ustreznosti.

1.1.2 Herderjanski atomizem pri razumevanju jezika, konkretno jezikovnega izvora, razvoja in delovanja je po vzorcu ženevske šole, zlasti Ch. Ballyja in de Saussurja, pa tudi pod vplivom ameriškega behaviorizma skušal preseči R. F. Mikuš s svojo teorijo sintagme; ta je sposobna kot celota dveh dopolnjujočih se funkcij – identifikacijske in diferencialne – izražati celovitost prostorsko-časovnega dogodka v obliki stavčnega binarizma, se pravi pomenske podstave osebkovo-povedkove zveze – recimo torej vršilca dejanja in dejanja samega. Besedna zveza – sintagma – in ne beseda brez svoje referenčne podstave odtujena sama sebi – je razpoznavna lastnost vsakega jezika v vseh treh prej omenjenih razsežnostih – izvorni, zgodovinskorazvojni in (moderno)strukturni.

Tudi brez Mikuševe eksplicitne kritike slovničarskega jezikoslovnega tradicionalizma je že samo njegovo pojmovanje jezikovnega bistva zahtevalo temeljno reinterpretacijo jezikoslovja. Naj poudarimo samo vprašanje besednih vrst, ki postane sedaj popolnoma drugotno, saj so te samo »okamenele podobe stačnih členov, obložene z debelo plastjo morfoloških lastnosti«. Skladnja, ki zajema tudi problematiko tvorjenih in do določene mere netvorjenih besed, prevzame mesto oblikoslovja in postane tako središče jezikoslovnega zanimanja.

1.1.3 Neposredni učenec praškega fonološkega pa tudi socialno- in funkcijsko-zvrstnega strukturalizma, Aleksander V. Isačenko, je v uvodu svoje dialektološke monografije o govoru vasi Sele na Koroškem s predavitjo teoretično-metodološke podlage svojega dela že 1939. leta zanesel v slovenski prostor obsežen pojmovno-terminološki aparat praškega in ženevskega strukturalizma. Tako Isačenko razume jezik kot socialno in zvrstno členjeno pojavnost, upošteva de Saussurjevo dihotomijo jezika kot sistema in govora, natančno ločuje med diahronijo in sinhronijo, upošteva prvine Bühlerjeve sporočevalne verige, ločuje – spet po Bühlerju – med t. i. predstavitveno – po njegovem prikazno – in pozivno vlogo jezika,⁷ poudarja pomembnost sociološkega vidika pri raziskovanju narečij itd.

1.1.4 Pri opredeljevanju pojma jezik, jezikovna vloga povezujejo obravnavane jezikoslovce glede na njihova omenjena dela naslednja spoznanja:

– Jezik je temeljna oblika človekove socializacije in zato neodtujljiva človekova danost; gre za zavest o neločljivosti pojmov mišljenje jezik, kar pomeni, da je v pojem

⁷Prim. K. BÜHLER, *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache* (Jena, 1934); delo je torej izšlo le pet let pred Isačenkovo monografijo.

jezika zajet tudi njegov referenčni svet (zlasti pri Mikušu načelo izvora in delovanja jezika);

– Površinska podoba jezika, kot abstraktna pojavnost do neke mere oblikovana po sistemu pravil danega jezika (čista zavest o tem zlasti pri Isačenko), ni sama sebi namen, ampak je v vzročno-posledični zvezi s svetom, ki ga govoreči želi predstaviti (zlasti Mikuš, Vodušek, tudi Isačenko);

– Prav zato je mogoče izrazno podobo spreminjati le v celovitem kontekstu jezikovne vloge (spet Mikuš, Vodušek), sicer pride do njene odtujitve (zlasti Vodušek).

– Predvsem Vodušku je lastno humboldtovsko načelo, da je prek razpoznavanja jezikovnega izraza, tj. površinske jezikovne podobe, mogoče priti do mišljenjskega (predstavnega) sveta, ki zaznamuje celotno jezikovno skupnost – ali drugače: iz jezika pri Slovencih izhaja zavest o narodu in ne obratno.

1.2 Anton Breznik je že 1908. leta izoblikoval izrazito kritično razmerje do dotodanjega slovničnega jezikoslovja; kritičnost, kot sam pravi, »ne zadeva samo slovenske ali slovanske slovnice, temuč slovniško znanstvo sploh« (222). Breznik je oblikoval to svoje kritično razmerje z razčlenitvijo slovnične, pa tudi zunajslovnične obravnave besednega reda v govoru; glede na svoje razumevanje jezikovne vloge je to vprašanje utemeljeno postavil v središče skladijske problematike. Ugotovil je, da »/n/obeden del slovniškega znanstva ni tako slabo obdelan, nego nauk o besednem redu v govoru. Tu so slovničarji še tako malo preiskali, da bi po njih pravilih ljudje še do danes ne mogli govoriti, ako bi jim Bog ne bil že prej vdihnil znanja govora. In že podana pravila, ki se oznanjajo po slovnica, so tako plitva, da bi se ljudje naveličali govoriti, ako bi se ravnali po njih.« (222)

Odtujenost slovničnega nauka dejanskemu jezikovnemu življenju po Brezniku izhaja iz nerazumevanja vprašanj besednega reda in iz tega izhajajoče nesposobnosti predstaviti to vprašanje kot temeljni skladijski problem. To dejstvo, pravi Breznik, se je »hudo maščevalo nad slovnico, ker vsled tega skladnja (sintaksa) nima pravega pojma o svojih elementih, na katerih stoji in še do danes ni prišla do definicije stavka.« (222)

Vzrok, da slovničarji in drugi jezikoslovci niso dojeli besednega reda kot temeljne skladijske problematike, je treba po Brezniku iskati v njihovi zgrešeni raziskovalni metodologiji. »/S/lovničarji imajo opraviti navadno le s posameznimi glasovi in črkami, redkokedaj s celimi besedami, zato postanejo tako kratkega pogleda, da ne vidijo čez posamezne besede, in jim je ostala prikrita organizacija besed v stavku in organizacija stavkov v govornem odstavku, ki tvori samostojno, popolno /pomensko/ celoto.« (223)

Iz doslej navedenih odlomkov izhaja nekaj spoznanj:

– Slovnica je po Brezniku izgubila temeljno orientacijo glede svoje vloge. »K sreči se rezultati /zgrešenega/ slovničnega preiskovanja niso prenesli v življenje in niso tako nobenemu škodovali« (222), se glasi porazna Breznikova ugotovitev;

– Brez ustreznega reševanja vprašanj besednega reda v govoru ostaja brez smisla celotna skladnja in s tem tudi celoten slovnični nauk, če ubesedimo posrednost Breznikove kritike. Besedni red v govoru je torej postavljen v samo središče jezikoslovnega in s tem tudi slovniškega interesa;

– Prvine humboldtivizma prek recimo Steinthalovega, zlasti pa Wunderlichovega psiholingvizma so bile tedanjemu Breznikovemu jezikoslovnemu nazoru bližje kot

mladogramatično načelo raziskovanja posameznega v jeziku, zlasti če to raziskovanje ni temeljilo na namenski jasnosti.⁸

Zastavlja se vprašanje, na podlagi katerih prvin je mogoče sklepati, da je Breznik z razčlenitvijo problematike besednega reda predstavil jezik v njegovi razmeroma celoviti pojavnosti, da je, skratka, površinsko podobo jezika glede na funkcijo neločljivo povezal z dejanskostjo (predmetnostjo) in seveda z ustreznim razumevanjem (interpretacijo) te dejanskosti. Z iskanjem in razčlenjevanjem teh prvin bo med drugim tako rekoč sam po sebi postajal bolj razviden tedanji jezikoslovni nazor Antona Breznika.

1.2.1 Pri besednem redu loči Breznik dvojno stavo »prosto« in »neprosto«.

1.2.1.1 Neprosto (ali danes stalno) stavo pojmuje kot jezikovnosistemsko danost, kot eno izmed pravil za tvorbo jezikovnih sporočil; na besedilni ravni (npr. po T. van Dijk) bi to lahko imenovali konceptualno prvino jezika. Kot zglede stalne stave navaja mesto naslonk, »ki stoje v vseh indoevropskih jezikih skoro brez izjeme za prvo besedo v stavku« (222), stavo prilastka, prilastkovega in delnega (partitivnega) roditelja, pristavka (apozicije) in »stavo nemškega povednega glagola stranskega stavka, ki je stalno na koncu.« (222) Ugotovitve še držijo, pravilo o stavi naslonk in naslonskega niza velja v glavnem nespremenjeno od Murka, se pravi od konca prejšnjega stoletja; danes je stalna stava obogatena še s spoznanjem o stalnosti in nezamenljivosti pridevniških mest v levem prilastku in mest v povedkovem določilu; stalnost prilastkovnih mest je povzdignjena v enega izmed meril pomenske delitve pridevniške besede.

1.2.1.2 Sicer pa je Breznikova razprava tako rekoč v celoti namenjena vprašanju proste stave – v prvem delu predvsem v teoretičnem smislu, v drugem pa v nekoliko razvlečeni obliki zglede od avtorjevem mnenju njene neustrezne rabe.

V razpravljanju o prosti stavi je Breznik sprejel spoznanje – citira zlasti Wunderlicha – ki je kasneje postalo eno izmed pomembnih prvin ženevskega funkcionalističnega strukturalizma: da je jezik zbir hierarhično urejenih ravnin, določenih z najmanjšimi enotami. Tako Breznik gradi besedilo od besedne oblike, stavka, govornega odstavka do govora oziroma dokončnega besedila, imajoč pri tem v zavesti dejstvo, da med posameznimi prvini obstaja pomensko razmerje.

1.2.1.2.1 Stavek obravnava Breznik z dveh vidikov, danes bi rekli s strukturnega – izraz stavek ostaja – in pomenskega, kjer gre za stavčno strukturirano poved, pa tudi stavčni del povedi.

---

⁸V. MATHESIUS v okviru praškega strukturalizma utemeljitelj teorije členitve besedila po aktualnosti, že 1907. leta pa avtor razprave *Studie k dějinám anglického slovosledu*, *Věstník České akademie pro vědy, slovesnost a umění* 16, 261–275, ugotavlja, da se je o aktualni členitvi stavka (v nasprotju s formalno) največ pisalo v tretji četrtini 19. stoletja; s tem vprašanjem so se ukvarjali jezikoslovci in psihologi, zbrani okrog časopisa *Zeitschrift für Völkerpsychologie*. Poudarjanje psihološkega vidika besednega reda je to problematiko za lep čas potisnilo iz jezikoslovja v psihologijo, ta pa ni bila sposobna ločevati stavka na njegovi formalni – danes bi rekli strukturni ravni od njegove pomenske podstave; prim. Vilém MATHESIUS, *Jazyk, kultura a slovesnost* (Praga: Odeon, 1982), 174–178.

Struktura stavka temelji na njegovih besednih oblikah. Breznik navaja zgled oblike besede *oče – očetom*, ki dobi svojo vlogo šele v stavku (224). Stavek mu je torej okvir, ki osmišlja besedne oblike – ali drugače: različnost stavčnih vlog je izražena z različnostjo besednih oblik. Izhajajoč iz stavka kot linearne, torej površinske jezikovne pojavnosti, se Breznik kritično loteva dotedanjih slovničarskih in drugih jezikoslovcev, ki so razglašali iz sobesedila iztrgan stavek v njegovi strukturi pojavnosti za temeljno izhodišče razpravljanja o besednem redu. »Iz /takega/ stavka je mogoče določiti besedam le obliko, ne pa stave« (224), pravi Breznik. Zavrača Bernekerjevo in Đorđevićovo statistično preverjanje pogostnosti pojavljanja posameznih stavčnih členov pri določenem avtorju npr. na začetku stavka: »Koliko truda /.../, ali koristi nima od tega nihče« (224), brezkompromisno izjavlja Breznik. Tudi v slovenskih slovnica, npr. v Janežič–Sketovi, so uveljavljena zgrešena stališča, da je v stavku »/n/ajmenitnejše prvo mesto, potem zadnje; najmanjše veljave v stavku je sreda«. (227) Sicer pa velja, povzema Breznik, za Janežič–Sketovo slovnico »/n/ačrt naravnega reda /.../, /ki/ ima /.../ sledečo obliko /.../: osebek + povedek + povedno določilo /.../. Pri tem je pglavitno, da je osebek prvi /.../. Pri umetnem besednem redu pa postavlja Janežič–Sketova slovnica za pglavitno to, da je povedek ali povedno določilo na prvem mestu, osebek in drugi členi stoje pozneje« (228–229). Breznik zavrača slovničarski mehanicizem kot neutemeljen.

Stavek pa je po Brezniku lahko tudi temeljna pomenska prvina višje besedilne enote, t. i. govornega odstavka. Prosto stavo besed veže na »vsakokratni pomen stavka« (npr. 222) kot člena te višje besedilne enote. Od tu tudi avtorjeva skepsa ob izrazu prosta stava: »Prost je le jezik, a pisavec je bridko vezan« (223). Tu se pojavlja pomembno vprašanje Breznikovega pojmovanja t. i. vsakokratnega pomena stavka. Tudi v okviru slovenske jezikoslovne literature je izpostavljena referenčna vloga jezika – tista vloga torej, ki prek pomenske podstave – propozicije – povezuje jezikovni izraz in vsakokratni svet, ki je predmet ubesedovanja. Trditev, da je prost le jezik, govoreči pa vezan, dokazuje, da je Breznik dobro ločil med potencialnimi jezikovnimi možnostmi in z razmerjem do konkretne dejanskosti določeno izbiro teh možnosti.

1.2.1.2.2 Kako torej razume Breznik pojem govornega odstavka? V strnjeni obliki bi bilo mogoče reči, da je za Breznika govorni odstavek besedilna enota z referenčnim pomenom⁹ kot kvalitetno novo celoto vseh referenčnih pomenov povedi ali stavčnih delov povedi, ki tvorijo govorni odstavek. Referenčno razmerje ustvarja govorni odstavek z vsakokratno konkretno »predstoječo situacijo«. Ta Breznikova t. i. »predstoječa situacija« (224, 225, 229, 259) je seveda na nižji besedilni ravni lastna tudi stavčni povedi, stavku po njegovem, vendar take vrste, da v sebi ni zaključena, predvideva še nadaljnje »predstoječe situacije«, na drugi ravni pomenske podstave, dokler se ne doseže obvestilna popolnost. V govornem odstavku so torej po Brezniku »vsi stavki v zvezi med seboj: vsak stavek stoji z ozirom na drugega /.../. Kakor hitro je bil izgovorjen prvi stavek, je bila s tem že določena stava za drugega, v drugem za

⁹Referenčni pomen – po besediloslovni teoriji, npr. T. van Dijke, pomen, ki je posledica razmerja (reference) med jezikovnim izrazom (prek propozicije) in predmetnostjo (dejanskostjo).

tretjega, in ta določba sega tako daleč, dokler se določba nanaša na smer prvega stavka (= samostojni govorni odstavek).« (225) Zgled za to daje z razčlenitvijo enega odstavka Trdinove pravljice Rajska ptica.¹⁰ S čim je na jezikovnoizrazni ravni določena »smer prvega stavka«, Breznik ni odgovoril; iz razmišljanja o tem v okviru sodobne besediloslovne teorije je razvidna zapletenost vprašanja in hkrati razumljivost Breznikovega molka.

Seveda je po Brezniku lahko tudi stavek – stavčna poved – »sam v sebi tako zaključen, da ne potrebuje nobenega stavka ali nobene predstoječe situacije, na katero bi se nanašal, /.../ ima /torej/ iste pogoje, kakor samostojni govorni odstavek, n. pr. stavki splošne vsebine« (225); kot zglede navaja pregovore. Vzporednico med možnostjo prekrivnosti stavčne povedi in govornega odstavka vidi Breznik na strukturalni ravni med besedo in stavkom; kot zgled besede stavka navaja tip /G/rem, /B/om (225).

Stavke, ki opravljajo vlogo besedila oz. govornega odstavka, imenuje Breznik samostojne, vse druge pa nesamostojne – posredno tudi kontekstualne (225). Če mladogramatiki, Breznik navaja Paula, Delbrücka, med Slovani dobesedno Vondraka, poudarjajo, da je »/s/tavek /.../ v artikuliranem govoru izrečen izraz, ki /.../ velja za govornika in poslušalca kot zvezana in v sebi zaključena celota“ /.../, more pač /to/ veljati le za samostojne stavke, nikakor pa ne za nesamostojne.« (226) »In one lastnosti /glede besednega reda/, ki jih slovničarji pripisujejo stavkom sploh, morejo imeti le samostojni stavki.« (225)

Tako je Breznik uporabljal šele dvajset in več let mlajšim strukturalistom lastno merilo funkcije pri razvrščanju in povezovanju jezikovnih prvin. Spoznanje, da je beseda lahko strukturalni stavek in da je stavčna poved lahko že besedilo, je do danes ostalo npr. v okviru strukturalnega, tudi besediloslovnega jezikoslovja, nepreženo.¹¹

Breznik je torej prišel do spoznanja, da o prosti stavi lahko razmišlja le v okviru referenčnopomenske celote – govornega odstavka.¹² Šele znotraj tako zamejenega besedilnega področja ugotavlja Breznik stavo besed v stavčnopovednih enotah na podlagi, kot sam pravi, stavčnega poudarka: njegovo mesto je odvisno od »vsakokratnega pomena stavka« – vsakokratne stavčnopovedne reference, ki jo seveda določa referenčni pomen celotnega govornega odstavka kot besedilne enote.

¹⁰Zanimivo je, da tudi V. MATHESIUS kot zglede členitve po aktualnosti v smislu izhodišče – jedro navaja pravljice, npr. »Byl jeden myslivec a ten šel jednoho dne na lov«. O takzvaném aktuálním členění větěm, v delu, cit. v op. 7, str. 175 (1. objava članka v *SaS* 5, 1939). – J. TOPORIŠIČ je po načelih členitve po aktualnosti, se pravi glede na izhodišče, prehod in jedro, razčlenil Breznikov zgled pravljice o rajski ptici, začevši z razpravo Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku, *SSJLK ZP* 2 (1966), 63–91, redna objava *SR* 1967, 251–274, ponatis *NSS* (1992), 161–181.

¹¹V tem smislu nastopa naš funkcionalistični strukturalist R. F. MIKUŠ – tudi v edinem delu, ki ga je (po Ramovševi zaslugi) lahko izdal doma: *A propos de la syntagmatique du professeur A. Belić* (Ljubljana: SAZU 1952), 201 str.

¹²Če v samo zelo grobih obrisih primerjamo Breznikov pojem govornega odstavka s sodobnim besediloslovnim pojmovnim ogrodjem, bi našli okvirno vzporednico v (stavčnopovedni) sekvenci pri T. van Dijkju.

1.2.1.2.3 Poudarek, ugotavlja Breznik, je načeloma lahko na katerikoli besedi stavčne povedi, dejansko pa je njegov nosilec tista beseda, ki je »jedro stavkovega pripovedovanja« (227).¹³ Poudarjena beseda je torej že pri Brezniku jedro, kasneje v češkem strukturalnem jezikoslovju pri V. Mathesiusu pa tudi koncem šestdesetih let pri F. Danešu, *rema*, v sodobnem anglosaškem jezikoslovju je to *fokus*, *comment* in morda še kaj drugega. Za formalno ugotavljanje jedrne besede je Breznik uporabljal vprašalnico; gre za merilo, ki ga danes sicer nekateri besediloslovci zavračajo, vendar pa ga je je zaslediti, kolikor mi je znano, še pri F. Danešu v njegovi besediloslovni razpravi iz 1970. leta.¹⁴

Z razlago, da »p/isava veže med seboj stavke z besedno stavo /s stavo besed/ in sicer tako, da imajo pisane besede samo tisti pomen kakor govornjene« (225), Breznik vzpostavlja ustrezno odvisnostno razmerje zapisane besede od govornjene. Poudarek je lastnost govora,¹⁵ zato je za pomensko ustrezno interpretacijo – izraz je Breznikov – zapisanega besedila zelo pomembno, da se besede glede na poudarjeno ali jedrno besedo razločevalno razporejajo.

Iz referenčnopomenske povezave med stavčnimi povedmi govornega odstavka je po Brezniku mogoče ločiti t. i. pričakovani ali nepričakovani poudarek. »Stavčni povdarek je z ozirom na predstoječo situacijo pričakovan ali nepričakovan«, pravi Breznik. Pričakovani poudarek je vezan na začetek stavčne povedi, nepričakovani na konec.

Kedar nosi kaka beseda v stavku pričakovan povdarek, stoji navadno pri začetku stavka (ali natančneje rečeno: tam, kjer jo pripovedovanje prejšnjega stavka napove); kedar pa ima kaka beseda v stavku nepričakovan povdarek, stoji pri koncu stavka (ali natančneje /.../: stoji tedaj, kadar jo pred njo stoječe besede v stavku toliko opišejo, da jo naredo razumljivo). /.../ Nepovdarjene besede pa se ravna po teh dveh povdarjenih vrstah. Pri pričakovanem povdaru stoji nepovdarjene besede navadno vse za njim, in sicer po vrsti, kakor ga izpopolnjujejo; pri nepričakovanem pa stoji navadno vse /.../ pred njim, in sicer po vrsti, kakor ga pripravljajo. (259)

1.2.1.2.4 Breznik se zaveda, da je besedilo ali njegova temeljna prvina, govorni odstavek, velikokrat tvorjen tako, da so propozicije posameznih stavčnih povedi zaradi siceršnje njihove besedilne razvidnosti opuščene. Če želimo določiti stavčni poudarek in s tem pomensko jedro povedi, moramo upoštevati tudi neupovedene propozicije – izpuščene stavke po Breznikovo: »/Stavek/ si moramo sami misliti, če hočemo kontekst analizirati« (258), pravi Breznik. Z zgledom iz Trdinove pravljice je Breznik dokazal sposobnost t. i. besedilne pretvorbe: »Bog se je z a č u d i l čudnim rečem, ki so jih u s t v a r i l e njegove oči«. (230) Kljub 'nepričakovanosti stavčnega poudarka, je ta na začetku povedi. Če bi bile upovedene vse propozicije, bi se besedilo po Brezniku moralo glasiti: »Bog je pogledal čudne reči in se (čudnim rečem) začudil.« (258) Šele iz takega besedila postane razvidna upravičenost mesta pomenskega jedra oziroma stavčnega poudarka. Vzrokov za tako opuščanje, ki izhajajo iz zunajjezikovnih okoliščin, kot je npr. njihovo splošno poznavanje v določenem intelektualnem, kulturnem, socialnem, geografskem ipd. okolju, o čemer danes govori besediloslovna teorija, Breznik ne omenja.

¹³Pri J. TOPORIŠČU imamo izhodišče, prehod, jedro, gl. op. 10.

¹⁴Gl. Zum linguistischen Analyse der Textstruktur, *Folia linguistica* 4 (1970), 72–78.

¹⁵Temeljno zanimanje psiholingvistov je namenjeno, npr. po G. Helbigu, E. Coseriu, ravno govornjeni besedi.

Na nepredvidljivost mesta jedrne besede vpliva po Brezniku poleg izpuščanja tudi krčenje. Kot zgled navaja besedilo: »Njegov prvi pogled je ustvaril našo lepo zemljo« (230), kar je nastalo, pravi Breznik, iz »ustvaril je njegov pogled, in to je bil prvi, našo lepo zemljo«. (259)

Tudi z besedilnimi pretvorbami, ki so pripeljale do t. i. izpusta in krčenja, je Breznik posegel globoko v besediloslovno problematiko in dokazal, da je v svojem premišljanju o vprašanih besednega reda daleč od mehanicističnega površinskega razumevanja in tolmačenja jezika. S pojmom govornega odstavka pa tudi z besedilnimi pretvorbami se je približal bistvu besediloslovne problematike.

1.2.2 Breznikova razprava ni imela tako rekoč nikakršnega vpliva na slovenski jezikoslovni prostor. Škrabčeva ocena iz istega leta, se pravi 1908., dokazuje, da njen avtor ni razumel bistva sporočila, saj je dvomil »da se bo nauk o odvisnosti besednega reda od pričakovanega ali nepričakovanega stavčnega povdarka /.../ dal vzdržati.«¹⁶

Sicer pa je Breznik že v svoji najboljši izdaji slovnice iz 1916. leta omejil ta vprašanja na šest strani in jih postavil na konec slovnice pred dodatek o t. i. stihotvorstvu. V slovnici iz 1934. leta je problematika še bolj skrčena – obravnavana na koncu na niti ne treh straneh, vendar še vedno strokovno vzdržna. V Slovenski slovnici štirih avtorjev iz 1956. leta so vprašanja besednega reda zajeta na treh straneh, za besedilno členitev po pomembnosti pa je ohranjen tudi Breznikov zgled iz Rajske ptice. Govor je o t. i. prosti stavi, vendar pa vprašanja niso ustrezno razumljena, saj je pojem Breznikovega odstavka potisnjen na obrobje, čeprav je za besedni red, kot smo videli, ključnega pomena; stavek postane spet okvir, v katerem se giblje vse, kar se nanaša na besedni red.

Breznikov očitek o neorganskosti obravnave besednega reda v slovnica, izpostavljen na več mestih v njegovi obravnavani razpravi – ta problematika je nekako slovnica priljepljena, pravi Breznik – je veljala še naprej, deloma celo za njegove slovnice, do Slovenskega knjižnega jezika 4 J. Toporišiča iz 1970. leta, ko se na podlagi členitve po aktualnosti obravnavajo pojmi izhodišča, prehoda, jedra.

1.2.3 Namen aktualizacije Breznikove razprave ob petinosemdesetletnici njenega izida je bil spraviti v zavest marsikatero spoznanje – tudi na pojmovno-izrazijski ravni – s katerimi se ukvarja sodobno nastajajoče besediloslovje na Slovenskem. Posebno pozornost pa razprava zasluži tudi zaradi dejstva, da je z idejo o členitvi po aktualnosti, sicer še ne tako poimenovano, vendar pa ustrezno zajeto v predstavitvi pomena proste stave, prehitela za skoraj četrto stoletja teoretično predstavitev tega vprašanja v okviru praškega strukturalizma.

2 Tudi za druga jezikoslovna področja – ne samo za besediloslovje velja, da je bilo v okviru slovenistike marsikaj narejenega – pogosto mimo osrednjega toka slovenskega jezikoslovja, vendar pa hkrati z aktualnim evropskim ali celo pred njim.¹⁷ Vprašanje je le, ali smo pripravljeni in seveda predvsem sposobni vse to brati in prebrati.

¹⁶Prim. S. ŠKRABEC, *Cvetje z vertov sv. Frančiška XXV* (Gorica, 1908), 10 a–c.

¹⁷Prim. B. NEŽMAH, P. Stanislav Škrabec – slovenski Austin pol stoletja pred J. L. Austinom, *Problemi* 7–8 (1987), 64–68.

Ključni pojmi iz Breznikove razprave s pojasnili, kot izhajajo iz razprave same.

Razporeditev je abecedna:

besedni red – predvidljiva razvrstitev besed v določeni jezikovni enoti

človeški govor – (tudi) merilo, po katerem se ravnaajo pravila proste stave

govor – govorni odstavek; (govorjeno) besedilo

govorni odstavek – enota besedila (govora) z referenčnim pomenom kot celoto stavčnih (stavčnopovednih) referenčnih pomenov oziroma pomenskih podstav (propozicij), sekvenca

interpretacija – razumevanje zapisanega besedila glede na tvorčevo (Breznik – piščevo) členitev po aktualnosti (prosta stava)

izpuščanje – besedilni postopek, ki povzroči neupovedenje (izpust) določenih pomenskih podstav (propozicij) zaradi sobesedilne jasnosti v govornem odstavku;

jedro – kar je pomensko novega v okviru stavka, rema/fokus/comment

kontekst – (celotno) besedilo

krčenje – besedilni (tvorbeni) postopek, ki povzroči opustitev za (referenčni) pomen nerelevantnih izraznih prvin

muzikalni poudarek stavka – del govorništva (tudi fonetike), ki se ukvarja z načinom (kako) stavčnega poudarka, »dejanstvo poudarka« (Breznik)

naglas – (slovarska) lastnost besede

nepričakovani stavčni poudarek – znotraj govornega odstavka nepredvidljivo jedro, umeščeno na začetek (proti začetku) stavka

neprosta stava – razvrstitev besed, predvidljiva na ravni jezikovnega sistema kot slovarska (konceptualna) lastnost jezika

nesamostojni stavek – (stavčna) enota govornega odstavka

organska zveza – smiselno razmerje med enotami znotraj posameznih ravni jezikovne zgradbe: (organska zveza) glasov v besedo (besedno obliko), besed (besednih oblik) v stavek, stavkov v govorni odstavek, govornih odstavkov v govor (besedilo)

poudarek – stavčnofonetična lastnost, vezana na (pomensko) jedro stavka

(predstoječa) situacija – referenčna (in upovedovana) dejanskost celotnega govornega odstavka ali samo njegove stavčnopovedne enote

pričakovani stavčni poudarek – iz prejšnjega stavka (znotraj govornega odstavka) predvidljivo jedro kot nosilec poudarka, umeščeno na konec (proti koncu) stavka (povedi)

prosta (svobodna) stava – razvrstitev besed, predvidljiva na ravni referenčnega (aktualnega) jezikovnega pomena

samostojni stavek – stavek (poved) v vlogi govornega odstavka ali besedila

skladnja (sintaksa) – del slovnice, katere enota je stavek (v obeh opredelitvah), raziskovalni cilj pa govorni odstavek in govor

stavek – enota jezikovne zgradbe s povedkom kot stavčnočlenskim organizacijskim jedrom; enota govornega odstavka s pomensko podstavo (propozicijo) in referenčnim pomenom

vprašalnica – način za ugotavljanje (pomenskega) jedra (stavčne povedi)

vsakokratni pomen stavka – (glede na upovedovanje aktualni) referenčni pomen stavka

SUMMARY

As a twenty-seven year old student of Slavic studies in Graz, Anton Breznik, with his paper on word order (1908), initiated the linguistic trend in the Slovene lands in the first half of the 20th century which followed contemporary European linguistic currents. As an alternative to linguistic traditionalism are Božo Vodušek with his article "Za preureditev nazora o jeziku" (For a transformation of the view of language) (1932); Aleksander V. Isačenko with his monograph on the dialect of the village of Sele in Rož (1939); Breznik with a paper on word-formation (1944); and Radivoj F. Mikuš—a linguist hardly known in his native country—with his entire linguistic work from 1945 on. The efforts of these linguists is best expressed in the title of Vodušek's paper, since essentially all of them took up the trend toward a "transformation of the view of language" in the sense of surpassing in many respects the inadequacies of linguistic positivism.

In his research on questions of word order, Breznik indirectly presented his linguistic view at the time in which language is to be considered as a simultaneously multilayered and coherent phenomenon: linguistic expression with respect to its function cannot be separated from reality and, naturally, with an appropriate understanding of reality.

In his analysis of free word order—the paper is almost entirely devoted to it—Breznik proceeds from the notion of the necessity of studying texts with respect to the functional and semantic variety of elements in a hierarchical construction: from the word form, the clause, the paragraph to the (final) text. The clause, which is a unit of the paragraph, is understood by Breznik as a structural and referential/semantic phenomenon (today we would distinguish between the clause and the sentence). Breznik's govorni odstavek (spoken paragraph, chunk of text) is a textual unit with a referential meaning as a qualitatively new whole of all the referential meanings of the sentences of which it is composed.

Although questions of word order were on the agenda at the end of the 19th century, particularly in the framework of European Psycholinguism, Breznik was able to connect it meaningfully with the analysis of the text with respect to new and old information relying on Slovene material. Thus Breznik was able to anticipate by more than a quarter century the theoretical presentation of this question by the Prague School.